

Се приготувало йому в недалекій будучині прикрі розчарування і конфлікти, коли він надумав з'явитись на Україні «зраковиднѣ» серед тих, кого вважав своїми противниками і союзниками.

Нам же відкрило, дуже цінно, колізію відродженого в XIV—XV вв. аскетизму і містицизму, що вважався в церковних українських кругах підставою і гарантією «руського» життя і в найбільш яскравих і сильних формах був принесений на сю рішачу розправу нашим Вишенським,— з тим новим варіантом української церковності, що дав наш міщанський рух.

Вишенський по реакції реформаційним течіям, що йому довелося скуштувати, хотів повести відроджене українське життя в крайньо правім, афонським напрямі, так як він вирисувався в XIV—XV вв. (вище). Міщанський — братський рух, при всім своїм консерватизмі і бажаннях зостатися вірно і непохитно при візантійських традиціях, хотів сю церковність модернізувати, взявши дещо з засобів і методів, даних реформаційними течіями XV—XVI вв.

Вишенський в сім не стояв одинцем. Поруч нього бачимо такого другого визначного носія аскетичних ідеалів, як Іов Княгиницький, його приятель і однодумець, як ученик сього Йова Захарія Копистинський — найвизначніший представник Києво-Печерської літературної школи другого і третього десятиліття XVII в., і його печерський товариш Ісайя Копинський, пізніший київський митрополит. А за сими провідниками — безіменна армія ченців і попів — «неучених», але твердих у вірі і ненависті до всякої латинської прелесті, так, як учив і проповідував Вишенський.

Вони потім дали бій і відстояли свої позиції. Але на командних висотах культурного українського життя стояли люди іншого закрою і дали інший тон і напрям тому «руському» консерватизмові, котрим Вишенському хотілось покермувати нероздільно. Його «Герміна», найкраща окраса всеї тодішньої творчості, не попала на друкарський верстат і зосталася уділом почитання сорозмірно тісних монаших кругів та інших прихильників старої «простоти». В пам'яті історії на поверхні сучасного культурного літературного руху зостались інші люди, інші ймення, і тільки археографічна й історично-літературна робота останнього півстоліття вигребла з забуття й поставила на перше місце поета старих, пережитих і облишених життям аскетичних ідеалів — Івана з Вишні.

Інші літературні сили православного табору 1590-х рр. — львів'яни. Вишенський настільки підіймається своїми літературними, власне емоціональними засобами над загальним

рівнем нашої письменності 1590-х рр., що наче й ніяково говорити поруч нього про інших людей, що писали одночасно з ним у тих же 1590 рр. Але, далеко відстаючи від нього в художніх засобах, виявляючи часом повну непричетність до літературного мистецтва у властивим розумінні, сі люди відігравали сильну роль своєю близькістю до життя і багато значили в тій літературній фаланзі, що разом з Г. Смотрицьким і Вишенським, при всіх внутрішніх розходженнях, спільним фронтом наступала на «супротивних», обмінюючи своїми інтелектуальними засобами Ми познайомилися вище з дуже влучним поміченням, що свій літературний імпульс Вишенський одержав, мабуть, від львівської записки, яку можна без вагання вважати твором Стефана Зизанія. Бачили, яким захватом він захоплюється від твору, випущеного православними проти уні — правдоподібно Філалетом, як він по-своєму обробляє матеріал Василя Острозького. Побачимо й далі безсумнівні впливи сеї меншої літературної братії, серед котрої, при менших літературних засобах, були люди великої революційної активності, високого морального авторитету, що могли дійсно імпонувати самому Вишенському. І навпаки, ми знаходимо цікаві суголосності ідей Вишенського з ідеями тих менших письменників і можемо добачати тут сліди його впливу на сучасний культурний і літературний рух.

Ся тісна єдність літературної фаланги тої доби і щільні взаємовідносини різних течій і відтінків її велить дати певне місце в нашій перегляді і таким літературним силам та явищам, які з становища художньо-літературного, властиво, не викликають особливого інтересу. Бо поза історією чисто артистичних досягнень в історії літератури заховують все своє значення також питання сфери взаємовідносин літератури й громадянства, провідників літератури — і літературних робітників та письменників-читачів.

Я от кілька разів уже згадував ім'я Стефана Куколя-Зизанія (чи Зизані) і вважаю потрібним присвятити йому якусь сторінку сеї історії¹. Те, що зосталось від нього, не дає йому визначного місця в історії літератури як словесного мистецтва. Але се був визначний культурний діяч, що не раз заплідняв сучасний літературний рух своїми ідеями. Судячи з деяких познач, його чи не треба вважати інтелекту-

¹ Про нього *В Завитневича* «Палинодія З Копистенского», 1883, с 110 дд, *А Бяляновского* «Стефанъ Зизанія», Волян Епарх Вѣд 1887, ак *Студинського* «Пересторога» с 142 дд, ак *Харламповича* «Западно-русск правосл школы», 1898 с. 377 дд *Памятки укр мови і літератури т V*, 1906 (вступна ст ак *Студинського*, с 5 дд) *J Tretjak P. Skarga*, с 147 дд.

альним провідником львівського братського руху в найбільш інтересний момент — коли братство по довгім, може, більш ніж віковим громадженні своїх економічних і моральних сил, сміло виступало з домаганнями для себе національного промоду, контролю і відповідальності в найважливіших для того часу справах: церковних, релігійних, культурних, у Західній Україні, що була тоді вогнищем цілої України! Відомо, що коли львівське братство в 1586 р. приступило до організації своєї школи — що була взагалі його найбільшим культурним здобутком, то ведення сеї школи було доручено приїжджому грекові архієпископові Арсенію, а з свійських — «даскалові Стефанові», що тут поперше згадується. Ясна річ, що сей Стефан мусив мати репутацію найбільш ученої і в культурних справах досвідченої людини, бо поруч заїжджого архієпископа-грека, що слабо вмів слов'янську мову і не був нітрохи обізнаним з місцевими відносинами, очевидно, Стефан мав бути властивим організатором і керманичем школи. Се одно наводить на гадку, що він, мабуть, був взагалі головним дорадником братства в справах його реформи і культурної програми, видвигненої тоді. А підтвердження сього знайдемо в пізнішій відзиві (чи краще — обвинуваченні) митрополита М. Рогози, що з приводу агітації Стефана Зизанії в Вільні закидав йому, що він «не досить посіяв кровопролиття у Львові з своїми посібниками, а такого ж і в вел. кн. Литовським хоче»¹. З сеї звістки робиться правдоподібний висновок, що, мабуть, уже під час боротьби за календар 1583—4 рр. Зизанія грав роль проповідника й агітатора, бо се одинокий львівський епізод, де можна було сяк-такo говорити про кровопролиття.

Взагалі ж про попередню діяльність Стефана Зизанії, походження, науку не маємо зовсім ніяких відомостей. Його антагоніст єзуїт Жебровський відкрив його правдиве ім'я — Кукіль, що в грецьким перекладі дало його літературний псевдонім — Зизанія (євангельське означення для бур'яну). Прізвище його брата Лаврентія: Тустановський дає привід здогадуватися, що вони обидва походили з Тустанович. На поч. 1591 р. разом з Кирилом Ставровецьким Стефан одержав від митрополита дозвіл на проповідування в церквах, і се дало йому змогу з більшим авторитетом виступати в усякого рода справах, які хвилювали тоді громадянство. Як ми знаємо, се був період гострої боротьби братства з владикою Балабаном за права контролю в церковних справах; митрополит підтримував братство проти Балабана і, даючи своє благословенство на проповідь Стефана, він благословляв

¹ Акты Зап. России, IV ч. 73.

його на боротьбу проти «Балабанського мучительства». Зміст братських листів до патріарха з рр. 1591—2 (котрі я вважаю писаннями Стефана) дає поняття про характер сеї проповіді. бачимо, що Балабана приловили тоді на змові з латинянами і запобігали його заходам на користь католиків; з другого боку, вдаряли на нього як на противника очищення «благочестя» від «єреси», відповідно інструкціям патр. Єремі, — цілком у дусі «Поради» Вишенського.

У Львові Стефан працював так до 1593 р., коли переїшов до Віленського братства, з невідомих ближче причин; можливо, що вислали його самі львівські братчики, у котрих вільняни просили культурних сил. У Вільні він розвинув незвичайно широку і важну для того моменту діяльність проповідника-агітатора, виступаючи на всяких зібраннях, «на ринку, на дорогах, в церквах», як відзивається один пізніший дослідник. У сих проповідях він між іншим виводив на чисто уніатську акцію єпископів і самого митрополита, в міру того, як на се стали виявлятися позначки. Митрополит (до котрого єпархії належало Вільно — найвпливовіше тоді православне вогнище на півночі) виправсь і боронивсь як тільки міг, і нарешті, коли Стефан, незважаючи на се, воював проти нього далі, підняв проти нього обвинувачення в ересі, мовляв, висловлені ним у «Катехізисі», виданім р. 1595. Собор, скликаний митрополитом на поч. 1596 р., засудив і викляв Стефана Зизанію, але православний собор берестейський того ж року оправдав його і реабілітував, і Стефан далі стояв на чолі православного Вільна і кермував боротьбою проти унії. Аж при кінці 1599 р., під враженням королівських погроз, що на місто будуть наложені величезні грошові кари, коли Стефан Зизанія не буде видалений з міської церкви, магістрат став його виживати збройною рукою, так що він мусив утікати, і після сього всякі звістки про нього уриваються.

Вище я зазначив, що творами Стефана Зизанії належить уважати писання львівського братства до патріарха 1592 р.: згадка в листі з 6 лютого про долю братських дидаскалів, що Кирило (Ставровецкий), Лаврентій (Зизанія) й інші відійшли до інших міст, «Стефан же zde перебуваєть», не лишає сумніву, що автором сього листа був сам «Стефан», — кому ж більше прийшло б на гадку спеціально доносити про нього патріархові. По аналогії і лист з вересня того року з доданою запискою вважаю ділом його пера. Наведена вище записка, найбільш інтересна з сих писань, може дати поняття про стиль і ідеї львівського трибуна. Видрукований 1595 р. «Катехізис», згаданий вище, до нас не заховався: про зміст його можемо до певної міри судити з звісток у полемічних

писаннях, випущених проти нього католиками. В новішій церковно-історичній літературі наново дебатовалося се питання, чи дійсно Зизанія в сім катехізисі виявив неправославні погляди, як се йому закидали католики й уняти, чи правда була по стороні православного собору і пізніших православних письменників, що вважали його погляди вповні православними. Факт застається фактом, що в православних кругах XVII в. за Зизанією лишилась репутація православного письменника, і Копистинський в своїй «Палінодії» з великим поважанням згадує його — «монахъ Стефан Зизаній в грецком и словенском языку муж учоный велии».

Заховався зате другий його твір — особливо популярний, се «Казанье стога Кирилла патріархѣи і ерслимьского о Антихристѣ и знаках его, з розширеніємъ науки против ересей розъных», — видане в паралельних текстах: українським і польським у Вільні 1596 р., з присвятою кн. Острозькому. В нім Зизанія взявсь угрунтувати дуже для того часу актуальне питання про папу-антихриста! Ідея ся була дуже популярна в західних протиримських течіях XIV-XVI вв., і цілий ряд визначних евангелицьких письменників: виклефістів, гуситів, лютеран і особливо кальвіністів аргументували чи висловлювали сей погляд. У нас він доволі сильно зазначився в «Посланії до Латин», в «Ключі» Смотрицького і «Книжиці» Василя Острозького; розвивав його Мотовило у відповіді Скарзі, замовленій Острозьким; багато разів стрічали ми сю гадку, майже як постійний провідний мотив у Вишенського — але можливо, що се вже під впливом отсеї книги Зизанії. В кожному разі ідея папи-антихриста була незвичайно популярна між православними, так що Потій у своїй «Унії», 1595 р., присвятив спеціальний розділ сій тезі. («Въмъ же нѣкоторые теперъ мовят невстыдливе на насъ, яко быхмо ихъ правдивыхъ пастырей церкви божое отводити мѣли и антихристови римскому въ моцъ и послушенство поддавали, зовучи невстыдливе, яко посполите геретыкове чинять, папежа Антихристомъ»).

Між іншим у сім напрямі була витолкована і календарна реформа — бо у прор. Даниїла знайшовся між іншим і такий знак, що Антихрист «перемінить часи і закон», що, очевидно, вказувало на реформу календаря! (Книжиця л. 55, Зизанія л. 23). Уже в 1587 р. виленський єзуїт Гродзицьки у своїх казаннях, говорених в обороні реформи календаря, переказує сей ходячий аргумент: «Дуже надуто і безсоромно говорять. Не згодимося з новим календарем, бо то Антихрист зробив — у Даниїла пророка се між іншими знаками Антихриста, що замінятиме часи, як ото ваш папа учинив». По словам Гродзицького, так говорили не тільки еретики (кальвіністи), але й православні, і він їм докоряє, що вони,

підтримуючи зносини з еретиками і входячи в союзи проти католицької церкви, набираються таких поганих думок. Пізніш Потій, роздражений сими балачками, у звичайнім своїм «академічним» тоні покликав православних, щоб вони об'явили ім'я і число антихристове («Нехай же тобѣ, дурню, што ихъ слушаешъ, а папежа антихристомъ зовешъ, скажуть геретикове, если вѣдають, имя тоє антихристово, которое бы мѣло въ собѣ личбу преречную»). От на сей виклик і виступив Зизанія з своїм трактатом, для котрого покористувався волюмінозним твором голландського кальвініста Зібранда Любберта, професора в Franeker - De Para Rapo: саме він вийшов тоді (1594).

Але свій виклад, що відбивав дійсно протестантські міркування про папу-антихриста, Зизанія зручно укрити іменем дуже шанованого грецького отця Кирила ерусалимського, взявши за підставу його толкування євангельського тексту (Матф гл 25), де слова Христа про великі біди, що мають прийти, толковано як виявлення знаків, що попередять кінець світу. З сим толкуванням Кирила Зизанія обійшовся дуже свобідно, взявши, власне, тільки як декорацію свого власного викладу: одно він пропускає, а додає натомість силу свого власного¹, представляючи папство (не якогось окремого папу, а папство як установу, організацію, ідеологію) як Антихриста, себто ідеологічне प्रतिставлення Христові. Всі ті звісні вже нам римські новини, відхилення від доктрини й обряду Східної церкви, почавши від неквашеного хліба «і от Сина», а кінчаючи реформою календаря, і всякі сенсаційні моменти римської історії та церковної організації толкуються тут як знаки того, що в Римській церкві, мовляв, панує Антихрист. А на кінці книги даються і жадані Потієм імена і знаки антихриста: змії *τεῖται* («бог подземный»), «противник» — *αυτεμος*, *παπεισμος*, «папѣжок», «латинник» — *λατινος* й інші слова, приложені до папства, обраховуються на антихристове число 666. Вибирай що хоч!

Книга зробила сильне враження — мабуть, була ще популяризована відповідними усними толкуваннями Зизанії та його товаришів і здобула йому велику славу й авторитет, а католицькій стороні так напсувала крові, що навіть досі польські дослідники не можуть їй того пробачити². Автор «Гармонії» злісно завважає, що Зизанія «такъ Русь поблазнилъ, же его книжкамъ баламутнымъ лѣпѣи нижъ Евангеліи вѣрятъ». Але найбільшу популярність його книга про Анти-

¹ Порівняння тексту Кирила з викладом Зизанії перевів Біляновський у згаданій студії

² Прочитати, напр., роздл про Зизанію в книзі Третьяка.

христа здобула на Московщині: передрукована в Москві 1644, під назвою «Кирилової Книги» («Сборник называемый книга Кирилова», в оглаві рекомендована яко «предобрая книга»), вона стала підставою доктрини московських сектантів про Антихристове панування, що відіграла таку величезну роль в ідеології московських мас, і через те користувалась у них дійсно сакраментальною повагою¹.

Але з чисто літературного погляду книга ся не має особливого інтересу. Виклад діловитий, перевантажений цитатами, навіть сухий — автор немов умисно пильнує надати йому якнайбільше здержливості, об'єктивності, «академічності», маскуючи тим свою підробку під старого грецького отця. Для прикладу наведу уступ про так звану вже нам календарну реформу — те, що в оглаві книги показано «О новом календарі и о измышленной главѣ», а на боці тексту: «неслушне календар отмѣнено»:

Нехай же ся научат которіє от манихейской ереси, абы не больше планеты и солнце над слово божіе поважали, анѣ кволі солнцу церковного порядку, словом божим умоцненого не псовали, гдыж през всѣхъ седмъ вселенскихъ соборовъ духомъ святымъ и словомъ божимъ, седмъ крот полерованымъ всѣ sprawy церковныє сут замкнены и умоцнены А наболше дны набоженства и святыю пасху абы не з Жиды анѣ впередъ Жидовъ анѣ з еретики обходити варовано Прото слушнѣ небу и солнцу отмѣну приняти, анѣжли в церкви в чомъ ся отмѣнити², — яко Златоустый святыи пишетъ поневажъ естъ словомъ божимъ умоцнена, а слово божіе надъ небо и землю естъ мощѣйшее. Яко самъ Христосъ рекль «Небо и земля преидетъ, а слова мои не мимо идутъ»

«А если и мовят еретици, же того ведле планет и сонца была потреба, абы дны и свята отмѣнити (зміни календаря), инознаем, же не иншая потреба, толко абы такою хитростю отъ единой всѣхъ зверхно(с)ти и правдивой церковной главы Христа подъ другую приформованую всѣхъ простаковъ звести могли, которыхъ шире в томъ Павелъ святыи перестерегаєтъ пишучи: «Братія, стережѣте ся абы васъ нѣкто не ошукалъ философією (1 т д Колос. 2) Ото Павелъ святыи упоминаєт, абы для облудного змыслу (до другои главы кромъ Христа Пана не приступати А на другомъ мѣсти нарѣкаєтъ пишучи (Галат 4) «яко жъ ся зас наверстаєтъ ку стихіямъ албо планетомъ мдлымъ и недостатечнымъ, которымъ зас служити хочете дны перестерегаючи и мѣсяцы и часы и лѣта» А якъ Даниилъ пророкъ пишетъ «всю божую и святыхъ его правду покуситъ ся превратити, которыхъ злостыи перевѣтяжитъ всѣхъ перше него бывшихъ, и трохъ царевъ звалчит, и слова навѣшного мовити будет, и святыхъ вышнего прелститъ и помыслитъ перемѣнити часы и закон. Отожъ явне предтечовъ антихристовыхъ, в которыхъ справуєтъ духъ его, познати можешъ» (л 21—3)

Так само не має літературного інтересу інша друкована праця Стефана Зизані в «Науці ку читаню и розуменю писма словенского», видана його братомъ (1596): «Изложение о

¹ Про неї стара дисертація А. Лилова «О такъ называемой Кириловой книгѣ», 1858

² Цікавий вислів тодішньої реакційної ідеології!

православної вѣрѣ» (короткий катехізіс у питаннях і відповідях), і ми нею займатись не будемо.

Після того як Зизанія переїхав з Львова до Вільни, його місце в ідейнім керуванні братськими справами зайняв, видимо, Юрко Рогатинець. Правда, старшим братчиком вважався Дмитро Красовський, про котрого сам Рогатинець відзивається, що «он нам вѣнец и конец»¹; але на Красовського як на «літерата» ніщо не вказує, Рогатинець же без сумніву був чоловік з літературною освітою й хистом. Я, щоправда, не вважав правдоподібним здогад, що він був автором «Перестороги» (про се нижче). Але його листи, які маємо з його іменем, виразно посвідчують його літературність, і на тій підставі я думаю, що важніші братські писання після виїзду Зизанії треба вважати твором Рогатинця, і йому також належить місце на сторінках сеї історії, як і його попередників.

Був се чоловік дуже помітний в тодішнім житті і вартий уваги як типовий репрезентант міщанського руху, що нас тут займає.

Як безсумнівний взірець стилю і літературного рівня Рогатинця може послужити отсей лист його, писаний про львівські братські справи до віленського братства на руки Зизанії (се листування Рогатинця як представника львівського братства до попереднього керманіча для мене являється підтвердженням, що Рогатинець заступив місце Зизанії, по його виїзді, в житті львівського братства):

Георгій господину Стефану и всѣмъ иже о Христвѣ братіямъ о Господѣ радовати ся! Дошло ми писаніє твое, въ которомъ пишешъ ознаяуючи, ижъ по смерти митрополитовъ вступилъ еси до монастыря троецкого виленского, гдѣ есть олтарь церковного братства, и тамъ поученіє еси чинишь, абы противници мѣстца того не посѣдали Естли то чинишь съ волею братскою, все добрѣ чинишь Але жъ папезници мыслятъ, яко бы иног митрополита папезского ввести могли, и Ипатія владыку володимерского на се понужаютъ, или владыку луцкого, который есть на все готовый!

А ижъ запечаталъ вамъ церковь протопопъ виленскій отецъ Григорко,— который Григорко митрополита на зраду церковную привель, а панъ воевода новгородскій въ той справѣ межѣ ними нашолъ ся², и запечатали вамъ церковь именемъ нареченого ихъ митрополита Ипатія,— не смущайтесь о томъ и не злорѣчьте Ипатію въ распачи его на горшое приводячи,— съ чого возрастаетъ ярость, гнѣвъ и клопотъ безвременный, а не божіє строеніє! Не новины въ церкви бывати сему! Запечатали архиерее съ Римляны гробъ Христовъ, але силы его не удержали. И Иродъ убивалъ младенцовъ Христа ради, але взялъ конецъ свой, яко и иншіє божии противници, которые властью панства своего церкви божіей противили ся!

¹ Моп Confr с 768

² Мова про воеводу Скумина-Тишкевича, що був перед тим одним з головних протекторів православних, а тоді перейшов на бік Потя.

А што пишешъ, ижъ Ипатій пописалъ неякіесь. Вопросы Русина зъ Ляхомъ, споминаючи бытность нашу у Вильни,— якобы зъ Лютрами не переставаячи, зъ нами (католиками) переставаемо,— ино въ томъ ся каждый омыляеть. Бо не держимо мы дружбы зъ еретиками и зъ отшепенцы всякими, которые отступили отъ Христовы восточные церкви и прилучили ся до своихъ злочачальниковъ почавши отъ Аря ажъ до Формоса папы римскаго, и всѣхъ наслѣдниковъ ихъ отлучаемъ ся!

А што слышно о мнѣ, ижъ мѣваю розмову и съ Ипатіемъ, и писанія до себе посылаемо, абы той пекельный смрадъ пропасти римской Курщюшомъ заткати¹ и до покою церковного прийти, ино не естъ то подозрѣнье, але уважанье справъ! Мѣваю я частую розмову со всякими людьми — не держачи стороны ихъ, але овечымъ незлобіемъ і мудростію зминною и цѣлостію голубиною, яко Христось научилъ поступаючи. Што явно показуетъ ся зъ розмовы и съ писаньемъ моего, яко и нынѣ свѣжо, сего мѣсяця ноєврия первого дня писалъ есмь до пана Яна Потѣя, сына его, таковой листъ, когорый і отцеви его, владыць володимерскому причиталъ ся. Которого копью посылаю вамъ, абы есте зрозумѣли, што о той справѣ ихъ держачи мовлю и пишу.

Тожъ и другого листа копью посылаю — што есмь писалъ нынѣ до Рогатина на погребѣ своей сестреницы Анастаси, которая подъ мучительствомъ Болобанскимъ преставила ся! Што за згуду съ Болобаномъ владыкою маемо про его нечестіе, зрозумѣте!²

З братських львівських писань сього часу, таких, що в них можна бачити авторство Рогатинця, найцікавіша декларація братства Потієві з приводу його претензій на зверхність над львівською епархією, заявлених ним після того, як король заіменував його митрополитом³. Та Рогатинцева чи ні, вона однаково являється інтересною літературною пам'яткою — послідовно і конструктивно зложеною, сильно написаною, в гіднім і піднесеним тоні, не без певної величавості, а zarazом дуже дипломатично (підчеркуючи повне довір'я до законності і безсторонності державної влади супроти незаконних претензій незаконного митрополита), так що я вважаю потрібним навести з неї кілька уривків. Насамперед, пишний початок, що так живо нагадує посольство Мисаїла:

Изыдетъ безаконіе из Вавилона, от старецъ судей иже мняху ся строяще,— рече божественный гласъ!

Вси купно народъ великоименитый Російскийъ землей и повѣтовъ князствъ а и воеводства Рускаго — Львовское, Галицкое и Каменца Подольского епископи, по благодати божей святія единосущныя живоначальныя и нероздѣлимыя Троица правовѣрнии и православныя люди Светлаго а свѣтославного востока заря Святія католическія апостольскія Христовы церкви истинныя сынове. Каменіе живое во храмѣ духовномъ наздани на основаніи твердѣ и камени краєугольномъ Сионовомъ святомъ⁴ чесномъ а из-

¹ Натяк на римську легенду про Курція, що, добровільно жертвуючи собою, кинувся в пропасть, що відкрилася на римськiм форумі

² Мопит Согіг с 835=Акты Зап Рос IV ч 146 Підпис Вашому братолюбю посльшитель Георгій Рогатинець рукою своєю

³ Моп Согіг с 858, копия, на жаль, місцями несправна, нечітка

⁴ Друкъ святымъ

браном — Иусе Христе. Смиренные и благопослушные овчата Пастыра своего, егоже избра Бог и воскрес от мертвых — пастыра овцам великого, кровю завѣта вѣчного Господа нашего Иусуса Христа! Члонки тѣла Церкви единыя — главы Христа Бога нашего Вѣтвие истинныя лозы Иусуса Христа. Матере своея и облюбелници единыя единого жениха Иусуса Христа церкве дѣти Свойство царя великого Иусуса Христа, Бога силъ и Господа Славы — звѣзды непрелестныя свѣтозарного востока, о егоже имени всякое колѣно небесных и земныхъ и преисподнихъ поклоняет ся!

Его милости отцу Ипатію Потею, яко ся пишет — митрополиту киевскому, галицкому и всея Россіи, радовати ся не глаголемъ!

Писать еси ваша велможность рачил листы свои оповѣдаючи по собѣ напоминальные, отповѣдныя и позовныя, с погрозкою нѣкоего скрытого меча, поднести его хотячи на Христову церковь, руку свою на (земли) ¹, на грады и на всѣ православныя люди спокойныя Снат ² запомнѣ-ес ваша милость того, иж нѣст власти аще не от Бога, сущія же власти от Бога учинены суть, якоже и власт zde от Бого данна есть найвышшому обронцы церкви Божія и короны Полское наяснейшому королю, пану нашому милостивому Который то яко господарь и панъ нашъ меч и скипетръ в руку своею от Бога носит во отмщеніе злымъ людямъ, а на заступленіе, похвалу же и покой нам всѣмъ правовѣрнымъ христіаном!

Той то меч твой, милостивый пане, не яко отцовской и пастырской, але неприятельский голос свой, мечем дѣтямъ грозячи, принесе ся от вашего лица, отче Ипатіе! Который бовѣмъ отецъ мечемъ сыны убиваетъ! Азали отцовская то ест или пастырская — вмѣсто хлѣба каменъ (ь) или вмѣсто рыбы шкорпѣони дѣтемъ подавати? (858—9)

Бывалъ абовѣмъ zde до нас, овечокъ своихъ то есть, въпреднихъ пастыровъ нашихъ входъ ихъ к намъ дверми зрящими на востокъ. И про то почестъ ушелякую и послушенство от насъ благопослушныхъ собѣ примовали. Овечки бо восточныя от востокъ голосъ пастыря слушають выполъняючи Христа-востока слово «Овца моя (цитата). И въ безсловесныхъ тое звыкло ест, ижъ всякое ягня знаетъ съсецъ матки своея, от которой ся кормить. То пакъ ваша милость не от востокъ дверми (от нихже волею отбѣже сам, тѣмже и съ неблагословеніемъ, отче, тяжко отпалъ еси!), но от запада дѣрею незвыклою, инший собѣ вѣнчани неузаконенъ путь, привходши! Иный голос, иную церковь, иную главу, иного пастыря, а не Христа Иусуса проповѣдуешъ! И насъ у туюжъ яму, в нуюже впалъ еси, самъ уволочи ся кусишь! Бѣдно прещеніе — упасти слѣпцеви слѣпъцу послѣдуючемоу (861—2)

Повторяемо того, ижъ ся ваша милость отцемъ быти мѣнишь, а скрытый мечъ убійства носиши и оповѣдуешъ! От того самого явѣ ты творитъ бесѣда твоя, же убійственно, а не отцовъско анѣ тежъ докторско и лѣкарско намъ поставляти ся рачиши! ³ Прото жъ всякъ от убійци бежитъ! Неумѣтный ест-есъ ваша милость ловецъ, первѣйшъ страшиши, анѣжли вабиши! первѣйшъ грозиши, нѣжли пестиши! Анѣ тежъ мудрый лекаръ або балвѣръ ⁴ первѣйшъ рѣжешъ нѣжли грѣшиши! Гноиши анѣжли гониши! Тѣло-лѣкарственную трутисну тросковъ збытныхъ противу натурѣ задаешъ, и южъ явне, безъ солодкости, горкости ес насъ напавати почал!

Мы абовѣмъ такую едностъ, згоду милость и послушенство маемъ, имѣти над собою признаваемъ и хотимъ и такъ вѣруемъ. Въ единого Бога Отца и въ едиnorodного его Сина (и т д — наступае коротке исповданія вѣри, 862—3)

Закінчення. Клятвою тежъ якоюшъ што ваша милость погрожуешъ — на то такъ отказуемъ «Всяко речѣте намъ причту сию врачу исцѣли ся самъ!» — рече господень гласъ. И пророкъ рече от лица божія «Тако глаголетъ Господь

¹ Такъ заповняю прогалину

² Замість знати

³ Друкъ рачитъ

⁴ Цируликъ

Богъ вседержителъ. Положу на вас клятву и проклену благословеніе ваше (цитата) А если ж вы сами есте от святыхъ соборныхъ апостолскія церкви прокляты, то и благословеніе ваше и вся яже сут ваша!

Обрати ся и покаяй ся, Господа ради, и аще ли ни, то идежъ бо естъ гласъ вѣрныхъ челоувѣкъ, ту дает ся гласъ вышнего Бога Саваофа чужъ будешъ ваша милость, яко естес чужъ церкви Христовы и людей божихъ!

Благословенъ Богъ Отець Господа нашего Исуса Христа и съ Святымъ Духомъ Благословенна святая соборная апостольская восточная церкве Благословени сут Богу святители, священници и люди ся во вѣки вѣковъ Аминь, аминь, аминь

Острозькі письменники кінця 1590-х років. На першій плані Острозького літературного гуртка цього часу — самі псевдоніми На першій місці, розуміється, автор «Апокризиса» — найбільшого й найважливішого полемічного твору, який вийшов з православної сторони Але ним займатися в сім огляді я ширше не буду. Свого часу я присвятив йому досить місця, переглядаючи історію релігійної боротьби, в котрій його твір відіграв велику роль¹, — але трудно включати його між українські літературні пам'ятки, як то часом роблять, — коли автор його не був українцем ні родом, ні вихованням, не брав, здається, ближчої участі в українським громадським житті, і твір його, мабуть, справді був написаний просто на замовлення кн Острозького, як се твердили противники. Автор «Антирризиса», себто Потій, що так близько знав православних людей і острозький осередок, дуже категорично, кілька разів заявляв, що Філалет тільки «удає Русина», а ним ніколи не був, «і коли б його хто ще ліпше перекупив, містечками і селами більшими йому посвітив, то певне б і на руську професію, котру тепер боронить, рота б відтворив» (с 767) Смотрицький теж назвав його «наймитом», що, взявши добру плату за свою книгу, «скоро від нас утік» А що цікавиш — і речник православної сторони, Мужилівський, відповідаючи на іронічні причіпки Смотрицького, нехотя признає, що «Апокризис» був купленою книгою — одначе не дорожче оплаченою, ніж продав свою «Апологію» сам Смотрицький². Тому недавно пок. Тре-

¹ Історія України VI с 494—5, 547—50

² Смотрицький, закидаючи в своїй «Апології», що православні засмітили свою віру ересями «нових скрібентів» Зизанія, Філалета й Ортолога, так писав про Філалета «Від Філалета, що родом і вірою був еретик, що добромо можемо сподіватись для нашої віри? Стільки доброго, скільки має в собі доброго його еретицька віра Наймит не дбає ні про що більше, як тільки щоб узяти, а в потрібнім часі утекти І він справді взяв з нас добре і втік від нас скоро Так коли б нас не здурив, була б річ зносніша Але ж бо і взяв, і обдурив За ту свою еретицьку книжку, названу «Апокризис», а видану на здурення нас, Руси, тримає містечко з кількома селами, до життя його йому надане, а нам за се дав віру, виписану з «Інституцій» Кальвінових, щоб ми їй вірили. Справді дорого купили те не знати-що, не знаю, хто з нас